

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2023]

Doğan ÇOLAK

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı
Bektaş Veli Üniversitesi
dcolak@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3331-7496>

Saha Türkçesinde *Tağıs-* “Çıkmak” Fiili ile Kurulan Deyimler Üzerine Biçimsel ve Anlamsal Bir Değerlendirme

*A Morphologic And Semantic Evaluation On Idioms
Formed With The Verb Tağıs- “To Go Out” In Sakha Turkic*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 29.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 19.07.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2023

Atıf/Citation

ÇOLAK, D. (2023). Saha Türkçesinde *Tağıs-* “Çıkmak” Fiili ile Kurulan Deyimler Üzerine Biçimsel ve Anlamsal Bir Değerlendirme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 1018-1041.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1320946>

ÇOLAK, D. (2023). A Morphologic And Semantic Evaluation On Idioms Formed With The Verb *Tağıs-* “To Go Out” In Sakha Turkic. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(2), 1018-1041.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1320946>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Bu çalışma [CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) açık erişim lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under [CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Öz

Saha Türkçesinde, deyim terimini karşılamak üzere *somoğo domox* kullanılmaktadır. Saha Türkçesindeki deyimler üzerine Saha bilginlerinin önemli çalışmaları yer almaktadır. İlk çalışma A. Y. Kulakovskiy’in *Yakutskie Poslovitsy i Pogovorki* “Yakut Atasözleri ve Deyimleri” isimli eseridir. Daha sonraki yıllarda kaleme alınan P. S. Grigoryev’in *Saxa Tılın Somoğo Domoğun Tılcıta* “Saha Dilinin Deyim Sözlüğü” ve A. G. Nelunov’un *Somoğo Domox Saxalı-Nuuççalı Tılcıta* “Sahaca-Rusça Deyim Sözlüğü” isimli çalışmaları Saha Türkçesindeki deyim söz varlığı ile ilgili en önemli eserlerdir. Ancak Saha deyimleriyle ilgili çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Deyimler üzerine çeşitli araştırmalar olmakla birlikte E. K. Pekarskiy’in *Yakut Dili Sözlüğü* ile *Saha Tılın Bihaarılaax Ulaşan Tılcıta (STBUT)* “Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü” isimli eserlerde de deyim söz varlığına dair ciddi veriler söz konusudur. Bu çalışmada Saha Türkçesine ait tağıs- “çıkma” fiili ile kurulmuş deyimler ele alınacaktır. İncelenen deyimler Grigoryev (1974) ve Nelunov (2002)’a ait deyim sözlükleri taranarak belirlenmiştir. Tespit edilen deyimler biçimsel ve anlamsal incelemeye tabi tutulmuştur. Biçimsel olarak deyimler, öncelikle tağıs- fiilinin birleştiği unsur sayılarına göre ikiye ayrılmıştır. Bunlar da kendi içinde kelime türlerine göre alt başlıklara ayrılıp birleşim yollarına göre sınıflandırılmıştır. Anlamsal olarak deyimler, sözcük anlamına ve deyimlerin konularına göre olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Sonuç kısmında, incelemeye ait sayısal veriler üzerinden bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Saha Türkçesi, tağıs- fiili, çık- fiili.

Abstract

In Sakha Turkic (language), somoğo domox is used to provide the meaning of the term idiom. There are significant studies of Sakha scholars on idioms in Sakha Turkic. The first study is A. Y. Kulakovskiy’s work called Yakutskie Poslovitsy i Pogovorki, “Yakutsk Proverbs and Idioms”. Written in later years, P. S. Grigoryev’s Saxa Tılın Somoğo Domoğun Tılcıta “Idiom Dictionary of Sakha Language” and A. G. Nelunov’s Somoğo Domox Saxalı-Nuuççalı Tılcıta “Sakha-Russian Dictionary of Idioms” are the most important works on idiom vocabulary in Sakha Turkic. Studies on Sakha idioms are not limited to these. Notwithstanding that there are various research on idioms, in E. K. Pekarskiy’s Yakutsk Dictionary and in Sakha’s comprehensive dictionary with 15 volumes called Saha Tılın Bihaarılaax Ulaşan Tılcıta (STBUT) “The Big Glossary of Sakha Language”, there is a significant data on the vocabulary of idioms. In this study, idioms formed with the verb tağıs- in Sakha Turkic shall be discussed. The analyzed idioms were selected by scanning the idiom dictionaries of Nelunov (2002) and Grigoryev (1974). The selected idioms were subjected to morphologic and semantic analysis. From the morphologic point of view, the idioms were divided into two by the number of elements that the verb tağıs- combines with. These were also divided into sub-headings by the word types and classified in accordance with the way of combination. From the semantic point of view, idioms were analyzed under two main headings as being by the meaning of verbs and by the topic of idioms. In the conclusion part, the findings were evaluated on the numeric data of the study.

Keywords: idiom, Sakha Turkic, , tağıs- verb, exit- verb.

Giriş

Deyimler, söz varlığının önemli unsurlarından biridir; ifadeye canlılık ve doyuruculuk katarak dili derinleştirip zenginleştirmektedir. *Türkçe Sözlük*'te "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir." şeklinde tanımlanan deyim i Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde "Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce." şeklinde açıklamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023; Aksoy, 1988, s. 52).

Deyimler, ulusların kimlik hususiyetlerini belirten mill dil birliklerinden biridir. Farklı ulusların deyimleri arasında anlam benzerliği veya aynılık olsa da deyimlerin ifade şekilleri ait olduğu ulusa özgüdür. Dolayısıyla o toplumun dünyaya bakış açısını, inancını, hayatı kavrayışını vb. hususları yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle, insanın dış dünyayı algılama şekli nasılsa bu deyimlere de aksettirilmektedir (Altaylı, 2010, s. 126). Aksoy, "Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar." diyerek deyimlerin mill yönüne dikkat çekmektedir (1988, s. 47). "Türk mill felsefesinin dile yansıyan zl ifadeleri niteliğindeki deyimler, sayıları, kullanılma sahaları, konu ve muhtevaları bakımından Türk dili ve folklorunun önemli söz zenginliklerindedir. Konuları bakımından pek çok gruba ayrılan deyimler, tarihî ve ağdaş lehçeleriyle birlikte genel olarak Türk dilinin etimolojik ve semantik araştırmalarına yön verecek zengin bir dil varlığını meydana getirmektedir." (zkan ve şadiyeva, 2003, s. 136).

Türkçe deyim söz varlığı açısından oldukça zengindir. Deyimler eski Türkçeden itibaren kullanılagelmektedir. Tespit edilen ilk deyim örnekleri runik harfli metinlerde geçmektedir. Serkan şen, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı Adlı Eser zerine* isimli eserinde "33 tanesi Türk runik harfli metinlerde, 1022 tanesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ve 936 tanesi de Karahanlı Türkçesi metinlerinde deyim tespit edilmiştir." diyerek Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerine ait tespit ettiği deyimlerin sayısal verisini belirtmiştir (2017, s. 222). Türk dilinin ilk sözlüğü olma hüviyetini taşıyan Kaşgarlı Mahmud'un *Dvn Lugati't-Türk* isimli eserinde 2014 deyim yer almaktadır (Genç, 2014, s. 63).

İlerleyen dönemler üzerinde yapılan çalışmalarda tespit edilen deyimlerin gerek Türk dilinin doğal gelişimi gerek de artan eser sayılarına paralel olarak çoğaldığı görülmektedir. Türk dilinin tarihî dönemleri üzerine yapılmış çalışmalarda deyimlerle ilgili sayısal bilgiler şu şekildedir:

Tokay'ın Harezmi Türkçesi döneminden 12, Kıpçak Türkçesi döneminden 19 eser tarayarak meydana getirdiği *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* isimli eserinde bu dönemlere ait yaklaşık 3500 deyim yer almaktadır (Tokay, 2019'dan aktaran Besli, 2021, s. 404).

Bigzad, Memluk Kıpçak Türkçesi üzerine gerçekleştiği yüksek lisans tezinde bu döneme ait 965 deyim tespit etmiştir (2019, s. 163).

Sağlam, *Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi Metinlerinde Kalıplaşmış Söz Birlikleri* isimli yüksek lisans tezinde 1032; Göktaş ise *Klasik Dönem Çağatay Türkçesi Metinlerinde Kalıplaşmış Söz Birlikleri* isimli yüksek lisans tezinde 497 deyim tespit etmiştir (2019, s. 111; 2023, s. 105).

Eski Anadolu Türkçesini kapsayan dönem üzerine 60’tan fazla eseri tarayan Sezer Özyaşamış Şakar’ın *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü* isimli eserinde 3241 madde başı bulunmaktadır (Özyaşamış Şakar, 2021’den aktaran Işık, 2022, s. 435).

Çelebi, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dönemini kapsayan yüksek lisans tez çalışmasında “dönemindeki Türkçe söz varlığının büyük bir bölümünü içeren Francisci a Mesgnien Meninski’nin Thesaurus Linguarium Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae”de yer alan deyimlerin 1368 tane olduğunu belirtmiştir (2019, s. 44). Hem tek eser üzerinde inceleme yapılması hem de Osmanlı Türkçesinin henüz erken bir dönemini kapsayan bir eser üzerinde çalışılmış olması, tespit edilen bu rakamın mevcut dönemin deyim bakımından oldukça zengin olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sayıları verilen deyimler, sadece o döneme ait değildir; büyük çoğunluğu bir sonraki döneme aktarılmıştır. Dolayısıyla bu durum “...deyimlerin kültürel miras olduğunu ve nesillerden nesillere aktarıldığını ortaya koymaktadır.” (Soydan, 2017, s. 455). Deyimlerin bu özelliği tarihî dönemde olduğu gibi günümüzde de korunmakta ve devam etmektedir. Çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan çeşitli deyim çalışmalarıyla deyimlerin lehçeler arasında yüksek oranlarda aynılığı/benzerliği ortaya konmuştur. Bu özelliği ile deyimler, Türk lehçelerinin aynı kökten geldiğine kuvvetli bir delil teşkil eden söz birlikleridir (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 136).

Türkiye’de yapılmış çalışmalar arasında Saha deyimleri ile ilgili müstakil bir eser yer almamaktadır. Saha deyimlerini ele alan makale/bildiri vb. türdeki çalışmalarda değerli bilgiler verilse de Sahaların zengin deyim söz varlığı ve nitelikleri tam olarak ortaya konabilmiş değildir. Bu alanda yapılacak her çalışma ortak Türk kültür mirasına değerli katkılar sunacaktır. Buradan hareketle, bu çalışmada Saha Türkçesine ait tağıs-fiili ile kurulmuş deyimler ele alınmıştır. İncelenen deyimler Grigoryev (1974) ve Nelunov (2002)’a ait deyim sözlükleri taranarak belirlenmiştir. Bu sözlüklerde deyimlere ait örnek cümle varsa alınmış, örneğin alındığı eser yazarının adı verilerek referans olarak sözlük gösterilmiştir. Sözlüklerde deyimle ilgili örnek yer almamışsa tarafımızdan edebî eserler üzerinde tarama gerçekleştirilmiş; bu tarama neticesinde örnek tespit edilmişse bu örneğe ait eser referans gösterilerek kaynakçaya eklenmiştir. Tespit edilen deyimler biçimsel ve anlamsal incelemeye tabi tutulmuştur. Biçimsel olarak deyimler, öncelikle tağıs-fiilinin birleştiği unsur sayılarına göre ikiye ayrılmıştır. Bunlar da kendi içinde kelime türleri bakımından alt başlıklara ayrılıp

birleşim yollarına göre sınıflandırılmıştır. Anlamsal olarak deyimler, sözcük anlamına ve deyimlerin konularına göre olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Sonuç kısmında ise incelemeye ait sayısal veriler üzerinden bulgular değerlendirilmiştir.

1. Saha Türkçesinde Deyim

Saha Türkçesinde “deyim”i karşılamak üzere *somoğo domox* terimi kullanılmaktadır. *Somoğo* kelimesini E. K. Pekarskiy’in *Yakut Dili Sözlüğü*’nde “ayrılmamış, yekpare, bütün, toplu Şey”>; P. A. Sleptsov’un *Yakutsko-Russkiy Slovar* isimli eserinde “1. Yekpare, tek parça, ayrılmaz. 2. Tek, bir, birleşik, birlik ve beraberlik.”; *Saha Tln Bihaarulaax Ulaxan Tlcta (STBUT)* isimli sözlükte ise “1. Ayrılmaz, bütün bir Şekilde olan. 2. Parçalanmamış, ayrılmamış, sağlam yapılı.” olarak açıklanmıştır (Pekarskiy, 1959, s. 2275; Sleptsov, 1972, s. 332; Sleptsov, 2011, s. 517). *Domox* kelimesi ise Pekarskiy’in sözlüğünde “söz, nutuk”; Sleptsov’un sözlüğünde “1. Mesel, tekerleme 2. Efsane”, *STBUT*’de ise *domox* maddesinden *nomox* maddesine gönderme yapılarak “eski halklarının hikyesi, efsane” Şeklinde açıklanmıştır (Pekarskiy, 1945, s. 263; Sleptsov, 1972, s. 116; Sleptsov, 2009, s. 472). *Somoğo domox* terimi *STBUT*’de “karmaşık bir anlamı olan, değerımeyen kelimelerden ve yapıdan oluşan dil birlikleri” olarak izah edilmiştir (2006, s. 163).

Saha deyimleri üzerine ilk alışma A. Y. Kulakovski’y’in *Yakutskie Poslovitsi i Pogovorki* “Yakut Atasözleri ve Deyimleri” isimli eseridir (1945). Atasözleri ağırlıklı bu çalışma onun alan araştırmasına dayanmaktadır ve deyimler atasözleri ile birlikte ele alınmıştır (1945, s. 6). Diğer bir çalışma ise P. S. Grigoryev’in *Saxa Tln Somoğo Domoğun Tlcta* “Saha Dilinin Deyim Sözlüğü” isimli eseridir (1974). Grigoryev’in bu çalışması oldukça kapsamlı olup içerisinde 3000 deyimi ihtiva etmektedir. Zengin malzemesi ve yapısı bakımından Saha deyimleri ile ilgili ilk kapsamlı müstakil eser özelliğini taşımaktadır. Grigoryev, bu çalışmasında deyimi Őöyle tanımlamıştır: “Değerımeyen kelimelerden ve yapıardan oluşan kelimelerin bir araya gelerek tamamının bir anlam veya kompleks bir anlam ifade etmesine deyim denir.” (1974, s. 4).

Grigoryev’den sonra A. G. Nelunov’un *Somoğo Domox Saxalı-Nuualı Tlcta* “Sahaca-Ruşa Deyim Sözlüğü” isimli dikkate değer çalışması gelmektedir (2002). Nelunov, iki ciltlik bu eserinin ilk cildinde Saha Türkçesinde deyim meselesini geniş bir Şekilde ele almıştır. Nelunov, Saha Türkçesindeki deyimler ilgili şunları kaydetmiştir:

“Saha dili deyim bakımından çok zengindir. Genel olarak Saha halkı sanatsal ifadeleri çok sever. Bu özellikle sözlü kültürde, eski neslin günlük konuşmalarında açıkça görülür. Bu nedenle, Saha dilinin esnek, berrak ve anlaşılır olmasında sanatsal ifadelerin rolü büyüktür.” (2002, s. 8).

Bir başka çalışma ise İ. K. Popov’a aittir: *Somoğo Domoxtor* “Deyimler” (2010). Grigoryev ve Nelunov’un çalışmalarına göre kapsamlı dar olan bu sözlükte deyimlerin temel özellikleriyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

1. Deyimleri meydana getiren kelimeler değiştirilmez; bunlar ayrılmaz/değiştirilmez yapıdaki dil birlikleridir.
2. Deyimler iki veya daha fazla kelimedenden oluşan ayrılmaz dil birlikleridir.
3. Deyimler kendi kelime anlamları dışında yeni anlamlar ifade eder (2010, s. 4).

Saha deyimleriyle ilgili çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Deyimler üzerine çeşitli araştırmalar olmakla birlikte E. K. Pekarskiy’in *Yakut Dili Sözlüğü* ile Sahaların son cildi 2019 yılında tamamlanan 15 ciltlik kapsamlı *Saha Tılın Bıhaarulaax Ulaşan Tılcıta* (STBUT) “Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü” isimli sözlüklerde de deyim söz varlığına dair ciddi bir veri söz konusudur (Şahin, 2021, s. 191-192). STBUT’de deyimler özel bir işaretle madde içerisinde ayrıca belirtilmiştir.

Saha Türkçesindeki deyim yapısı Genel Türkçedeki deyimlerle paralellik arz etmektedir. Ancak Saha Türkçesinin bazı karakteristik özellikleri deyim yapısında da kendini göstermektedir. “Bu özellik, deyimlerin oluşmaya başladığı tarihî dönemlerde mecazi ifadeyi vermek üzere kullanılan *dılı* “gibi” veya *diebikke dılı* “denildiği/dedikleri gibi” kelimesinin yaygın bir şekilde deyimlerde yer almasıdır:

Abaaħı kınha uruumsağar dılı. “Şeytanın kızının akrabasını sevdiği gibi.” (Menfaat için çevresine ilgi gösterenler hakkında).

Ehe kımırdağastaabıtıgar dılı. “Ayının karıncayı avlaması gibi.” (Büyük insanın küçük işler yapması hakkında).

Obo obo, ılbay ılbay diebikke dılı. “Obo obo, ılbay albay dedikleri gibi.” (Zenginleştikten sonra balık adının obo mu, ılbay mı olduğunu bilmeyen balıkçı kızı gibi).” (Kirişçioğlu, 2006).

Kirişçioğlu, Saha deyimlerinin bu özelliğinin atasözlerine benzemesi dolayısıyla Pekarskiy’in bazı deyimleri atasözü olarak kaydettiğini belirtmiştir (2007, s. 22). Dolayısıyla atasözü formuna benzeyen bu deyim yapıları atasözleri ile karıştırılabilmektedir. Ancak mevcut yapıdaki deyimler gerek Grigoryev’in gerek de Nelunov’un çalışmalarında deyim olarak verilmiştir.

2. Tağıs- Fiili ile Kurulan Deyimler

Tağıs- “çıkılmak” fiili Eski Türkçe aynı anlamdaki taşık-¹ fiilinden gelmektedir (Karadoğan, 2015, s. 146). Saha Türkçesindeki *tağıs-* fiilinin geniş bir kavram alanı bulunmaktadır. Bu fiil, Pekarskiy’in sözlüğünde “1. (Evden) dışarı çıkmak, bir yerden çıkmak, gitmek, bir yerden gitmek, (içinden) geçmek, husule gelmek; meydana çıkarmak (bir kimsenin vasıtasıyla); 2. Akmak (nehirler hakkında), gitmek, ayrılmak, geriye çekilmek, istifa etmek; 3. Bir şeyden uzak olmak, kuvvetten düşmek, kaybetmek...” başta olmak üzere 11 maddeyle izah edilmiştir (1959, s. 2520-2523). *STBUT*²’de ise “1. Herhangi bir şeyin içinden dışına gitmek, dış tarafına hareket etmek; 2. Sızılmak, akılmak; (sıvı bir şey hakkında) yavaş yavaş ortaya çıkmak (örneğin kan, ter, yer altından akan su); 3. Gölün, nehrin üzerinden geçmek; ovadan, çayırdan ormana gitmek, ormana girmek...” başta olmak üzere toplam 31 maddeyle açıklanmıştır (2013, s. 129-136).

Tağıs- fiilinin ifade ettiği anlamların bir kısmı birleşik yapılarla sağlanmaktadır. *Tağıs-*, tasvir fiili olarak kullanımı başta olmak üzere “isim + yardımcı fiil” birleşik yapılarında ve deyim ifadelerinde yardımcı unsur olarak sık kullanılan bir fiildir. Bu fiil ile kurulan deyimler şunlardır:

2.1. Biçim Yönünden Tağıs- ile Kurulmuş Deyimler

2.1.1. Tek Unsurlular

2.1.1.1. İsim + Tağıs-

2.1.1.1.1. Hâl Eki Almış İsim + Tağıs-

Yahn Hâldeki İsim + Tağıs-

añaar taxsıbat “yarısı çıkmaz” ilgi göstermemek, karşılık vermemek

Omuk siriger ekskursiyağa bariaxxa diebippin, kergenim añaar taxsıbatağa, onon barbakka xaalbitim. “Yurtdışına seyahate gideceğimi söylediğimde eşim **hiç cevap vermedi**, bu yüzden gitmedim.” G. F. Sivtsev (Nelunov, 2002, s. 105).

as taxsıa suoğa “yemek çıkmayacak” işe yaramamak, faydası olmamak

Üle ülelenneğine üleleler, üleni xahaammıttan as taxsarın öydöböbtüm. “İş yapılırsa çalışılır, işi biriktirdiğimiz için **faydasını** anlamadım.” A. İ. Fedorov (Nelunov, 2002, s. 110).

¹ *taşık-* > *takiş-* > *taxıs-* > *tağıs-*. Bu fiil ile ilgili detaylı bilgi için TEKE Dergisinde henüz yayın aşamasında olan “Saha Türkçesinde Tağıs- “Çıkmak” Fiilinin Tasvir Fiili Olarak Kullanımı Üzerine” isimli tarafımızdan kaleme alınan çalışmaya bakılabilir. Tekrara düşmemek adına aynı bilgilere burada yer verilmemiştir.

sıl (cıl) tağıs- “yılı bitirmek, geçirmek” bir şeye ihtiyaç duymadan kışı geçirmek

Bu tta buhıgar... bitarıyan olorbıt Saxa bu xara cılğanı kitta oxsuhar küühe suoğa, küühe-uoğa cılgı tunnaax taxsarıgar ere baranara. “Bu ormanın ortasında... bölük pörçük yaşayan Saha’nın bu kara kaderiyle birlikte mücadele edecek gücü yok, güçlkle **kışı** canlı bir şekilde **atlatıyor.**” K. Uurastılap (Grigoryev, 1974, s. 79).

siik taxsia “rutubet, nem çıkacak, ıslanacak” beklenmedik fayda sağlamak, faydası olmak

Eey, Tookuy Uybaaskı oyoğor kurbıtın tuhunan sucuyağa cialata bier, kinini sucuya xayaabıtın da ihin istaraaptıa, bağar, onton emie tuox emit siik taxsia, dien Semen sübeleete. “Hey, Tookuy Uybaaskı’nın karısına büyü yaptığı için mahkemeye ver, onu mahkemeye verdiğin için para cezası verilecek, belki sonra **bir şeye faydası olur**, diye Semen tavsiye etti.” İ. A. Andreyeviç-Künde (Nelunov, 2002-II, s. 110).

tias taxsia “gürültü çıkmak” sansasyonel bir olay çıkması, patlaması

Sotoru ulaxan tias taxsaarı turar!.. Kuzma Petroviç, biir tılınan ettexxe, ciala üçügey buolaarı turar. “Yakında **büyük bir gürültü kopacak!..** Kuzma Petroviç, tek kelimeyle, işler yolunda gidiyor.” N. Yakutskay (Nelunov, 2002-II, s. 225).

Yönelme Hâli Eki Almış İsim + Tağıs-

aakka taxsıbit “adı çıkmış” meşhur, ünlü, tanınmış olmak

Ala Soboloox bılr, toloru erdeğine, aakka taxsıbit baay, olus üçügey balıktaax küöl ete. “Ala Soboloox eskiden, doluyken, zenginliğiyle **meşhur**, çok iyi balıkları olan bir göldü.” M. Doğorduulap (Grigoryev, 1974, s. 21).

erge tağıs- “kocaya gitmek, varmak” evlenmek (kadın hakkında)

...xannık emit kuorat kihitiger erge taxsan xaaha suoğa duo? “...herhangi bir şehirli erkek ile **evlenmeyecek** misin?” XS 1960 I (Grigoryev, 1974, s. 124).

Partitif Hâli Eki Almış İsim + Tağıs-

duuhata tağısta “ruhu çıktı” ölmek

Bılr ağam bokuonıuk: «Tukaam, bu doyduga olorbıtum tınnüğünen turaax kötön aaspıtınaağar türgen ebit», — diexteen baran, duuhata taxsıbita. “Geçen sene merhum babam: Tukaam, bu dünyada yaşadığım süre pencereden karganın uçup gitmesinden daha hızlıymış, dedikten sonra **öldü.**” A. Sofronov (Nelunov, 2002, s. 165).

Çıkma Hâli Eki Almış İsim + Tağıs-

balahianńattan tağıs- “bir durumdan çıkmak” çıkış yolu bulmak, aramak

Kini iti balahianńattan taxsar suolu kördüü satıra da, sırdık kılam gımağa billibet ete. “O, bu durumdan **çıkış yolu arıyor** ama uygun yerin neresi olduğunu bilmiyordu.” V. Yakovlev (Nelunov, 2002, s. 122).

xarsıttan taxsıbit “dikkatinden çıkmış/kaçmış” hiçbir şeyden korkmadan risk almak

Xarsıgıttan meene taxsıma ere, emie oğoloox-uruulaax commut dii. “Boşuna **riske girme**, bizim de çocuklarımız ve akrabalarımız var.” XS 1950 I (Grigoryev, 1974, s. 114).

iliittin tağıs- “elinden çıkmak” elinden kurtulmak

Savluk dien kihi bert sımnağas, kiniler ilüileritten taxsıbat kihi ete. “Savluk denen kişi çok yumuşak, onların **ellerinden kurtulamayacak** biriydi.” P. Oyuunuskay (Nelunov, 2002, s. 189).

kereenitten taxsıbit “sağduyusunu kaybetmiş” aşırılık, küstahlık yapmak

Kuhırbıt-uordaybıt, kereenneritten taxsıbit conu tuox da toxtotuo suoxxa dılıta. “Öfkeli, kızgın ve **küstah** insanları hiçbir şey durduramaz gibi.” N. Bosikov (Nelunov, 2002, s. 283).

öyüitten taxsıbat “aklından çıkmaz” aklından çıkmamak

Kihi-süöhü üösküön söptöox ütüö sirin mannik ınırık aata öyüitten taxsıbat buolan ispıte. “İnsan-hayvanın ortaya çıktığı uygun ve güzel bir yerin böyle korkunç bir ismi **akıldan çıkmaz** oldu.” İ. Gotovtsev (Nelunov, 2002-II, s. 65).

öyüitten tağısta “aklından çıktı”

1. Aklını kaybetmek

Munnaxtarına sorox con uoluyan, kuttanan öydörütten taxsan xaalallar ühü, kiniler xayaan da ööllör. “Gezerken kaybolan bazı insanlar korkudan **akıllarını kaybederlermiş**, onlar mutlaka öürler.” İ. Gogolev

2. Kontrolünü kaybetmek, akılı başından gitmek (Nelunov, 2002-II, s. 65).

Kuttalgıttan öyüitten taxsan, min eyiexe ehe kurduk köstübütüm buoluo. “Korkudan **aklımı kaybedince** ben seni ayı gibi gördüm herhalde.” TS TA (Grigoryev, 1974, s. 64).

tustan taxsar “bir taraftan çıkar” hedefe ulaşmak için aşırı çaba sarf etmek; bir şeye karşı savaşmak

*En bu connorgo uontan taxsa sıl üleleebitiñ buoluo, sayın oyoxxunuun xara sarsıardattan xara kieheeñne dieri xacımalı kitta **tustan taxsağıt...** “Sen bu insanları on yılda fazla çalıştırıyor olmalısın, yazın karısıyla birlikte sabahın karanlığından akşamın karanlığına kadar çayırdada **çabalıyorlar.**” İ. A. Andreyeviç-Künde (Nelunov, 2002-II, s. 214).*

Vasıta Hâli Eki Almış İsim + Tağıs-

tünnügünen taxsıbt “pencereden çıkmış” evlilik dışı, gayrimeşru olmak (Nelunov, 2002-II, s. 218). Bu deyim Grigoryev ve Nelunov’da yer almasına karşın örneğe yer verilmemiştir. Tarafımızdan yapılan taramalarda da örnek tespit edilememiştir.

2.1.1.1.2. İyelik Eki Almış İsim + Tağıs-

küne taxsar “güneşi doğar” birini sınırsız sevmek (Grigoryev, 1974, s. 49).

*Urut Maaya ere kiirdeğine Süöküle küne taxsar buolara. “Önceden sadece Maaya girdiğinde Süöküle’nin **güneşi doğuyordu.**” (Yakutskay, 2005, s. 10).*

saağa taxsıbt “dışkısı çıkmış” yapılması gerekeni yapmak, birisini bir şey yapmaya zorlamak (Nelunov, 2002-II, s. 81). Bu deyim Grigoryev ve Nelunov’da yer almasına karşın örneğe yer verilmemiştir. Tarafımızdan yapılan taramalarda da örnek tespit edilememiştir.

tıla taxsıbt “dili çıkmaz” söylemeye çekinmek

*Kinini sınıyayaaatağa diexpin tılım taxsıbt. “Onun yalan söylediğini **söylemeye çekiniyorum.**” R. Bağataayıkay (Nelunov, 2002-II, s. 227).*

törüöge (törüüre) taxsıbt “soyu artmış” bol olmak, bereketli olmak

*Bu nehiliek oççotton biliñne dieri törüöx taxsarıman, burduk üünerinen biller. “Bu köy o zamandan bugüne kadar **bolluğuyla**, tahıl yetiştiriciliğiyle bilinir.” XS (Nelunov, 2002-II, s. 207).*

2.1.1.1.3. İyelik ve Hâl Eki Almış İsim + Tağıs-

Teklik İkinci Şahıs İyelik Eki Üzerine Hâl Eki Almış İsim + Tağıs-

Bununla ilgili iki örnek tespit edilmiştir. İlk örnekte iyelikten sonra çıkma hâli eki; ikinci örnekte ise yönelme hâli eki gelmiştir.

saakkıttan tağıs- “utanmak” utanmaz olmak, utanç duygusunu kaybetmek, küstahlık yapmak.

*Starosta bukatın saatıttan taxsıbt kihi. “Starosta tamamen **utanmaz** biridir.” A. Çexov (Nelunov, 2002-II, s. 82).*

saylıkkar tağıs- “yazlığa göçmek, gitmek” ölmek, can vermek

Bağar en törüürger xaadır buolbakka silcan **sayılıkkar taxsiañ**. Onon soğotox oğoğor kihalıa suoxxun dii. “Belki sen, doğum yaptığında henüz personel olmadan **öleceksin**. Bu yüzden tek çocuğunla ilgilenmeyeceksin.” M. Doğorduurap (Nelunov, 2002-II, s. 89).

Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Eki Üzerine Hâl Eki Almış İsim + Tağıs-

Bununla ilgili iki örnek tespit edilmiştir. İlk örnekte iyelikten sonra çıkma hâli eki; ikinci örnekte ise yönelme hâli eki gelmiştir.

tılıttan taxsıma “sözünden çıkma” birine itaat etmek, dediklerini yapmak, sözünden çıkmamak

Stepan urut kini **tılıttan** törüt **taxsıbat** ete. “Stepan önceden onun **sözünden** hiç **çıkma**zdı.” A. Fedorov (Nelunov, 2002-II, s. 237).

töbötüger tağısta “kafasına çıktı” kafası güzel olmak, sarhoş olmak

*Sokuuskata suo*x ispittere — arıgıllara **töbölörüger taxsan** barar... “Mezesiz içtiler, içkileri **kafalarını güzel yapıyor...**” N. Yakutskay (Nelunov, 2002-II, s. 203).

2.1.1.2. Tağıs- + Fiil

Bu yapıdaki örnekte *tağıs-* fiili ikileme unsuru olarak kullanılmıştır:

taxsan kiir- “çıkıp girmek” büyük veya küçük tuvaletini yapmak

İti kuhağan sañnaax kötör: *uyatıttan köñöötögüne kibi ürdüger taxsan kiirer.* “Şu kötü karakterli kuş, yuvasından uzaklaştığında onun üzerine **pisledi**.” A. Sıromyatnikova (Nelunov, 2002-II, s. 186).

2.1.2. İki Unsurlular

2.1.2.1. İki İsim + Tağıs-

Birinci İsim Yalın Hâlde, İkinci İsim Hâl Ekli + Tağıs-

caxtar tılıttan taxsıma “kadının/karının sözünden çıkma” karısının sözünden çıkmamak, kılıbık olmak

Caxtar tılıttan taxsıbat kibi. “**Karısının sözünden çıkmayan** adam.” (Nelunov, 2002, s. 167).

kün arğaattan tağıstağına “güneş batıdan doğduğunda” olması imkânsız durumları ifade eder (Grigoryev, 1974, s. 49).

Aray kün arğaattan tağıstağına, onnuk buolaa ini. “Sadece **güneş batıdan doğduğunda** muhtemelen öyle olacak.” (Kulakovskiy, 1945, s. 12).

örö tustan taxsar “yukarı doğru çıkar, yukarı taraftan çıkar” ara vermeden bir şeyle meşgul olmak

Künü bıha iihin kitta örö tustan taxsar. “Bütün gün dikiş işiyle **ilgileniyor.**” (Grigoryev, 1974, s. 66).

Birinci Yalın Hâlde, İkinci Ögesi İyelik Eki Almış İsim + Tağıs-

ıye-xara kölohüne tağısta “teri tamamen çıktı, terledi” çok terlemek (Grigoryev, 1974, s. 35).

Argıha süühün kölohüne da bıçırabata, Mançaarı ıye-xara kölohüne tağısta... “Arkadaşının yüzünden hiç ter akmadı, Mançaarı **çok terledi.**” (Gogolyev, 2001, s. 271).

Birinci İsim Çıkma Hâli, İkinci İsim Yalın Hâlde + Tağıs-

uuttan kuraanax taxsar “sudan kuru çıkar” bir sorundan, durumdan kurtulmak

Kırcık, İogatsev uorbuta, aldappıta dien suox. Kini, bili eterge dılı, uuttan kuraanax taxsan iher ideleex ebit. “Gerçekten de İogatsev vurmuş, mahvetmiş diyen yok. O, daha önce söylendiği gibi, bu **işten sorunsuzca sıyrılacak** yetenekte biri.” V. Yakovlev (Nelunov, 2002-II, s. 285).

Birinci İsim Çıkma Hâli, İkinci İsim İyelik Ekli + Tağıs-

ihitten sañata taxsıbat “içinden sesi çıkmaz” utançtan, korkudan veya yorgunluktan, açlıktan sesi çıkmamak

Min Aanıkam ölon, beyem da ispitten sañam taxsıbat buola sılcı. “Benim Aanıka’m ölünce **sesimiz çıkmaz** oldu.” E. Eristiin (Grigoryev, 1974, s. 40).

Birinci İsim İyelik, İkinci İsim İyelik ve Yönelme Hâli Ekli + Tağıs-

süreğe ayağar tağısta “yüreği ayağından çıktı” yüreği ağzına gelmek, çok fazla korkmak

Legientey süreğe ayağar tağısta, sürdeextik kuttanna, xayıax da sirin bulbata, suoltan tuoraata, xoyuu ırkıy oyuur ihiger tüste. “Legientey’in **yüreği ağzına geldi**, çok korktu, gidecek yer bulamadı, yoldan çıkıp koyu kızıl ormanın içine girdi.” D. Oçinskay (Grigoryev, 1974, s. 77).

2.1.2.2. Zamir + Tağıs-

tuox da taxsıbata “hiçbir şey çıkmadı” hiçbir şey olmamak, bir şey yapamamak, bir iş yapamamak.

Künü bıha muñnaha sataatılar. Tuox da taxsıbata. Boruñuy buolbutun kenne uuraydılar. “Bütün gün eziyet çektiler. Hiçbir işe yaramadı. Karanlık olduktan sonra durdular.” XS 1961 IV (Grigoryev, 1974, s. 90).

2.1.2.3. Sıfat Tamlaması + Tağıs-

Kuhağan sañata tağısta “kötü sesi çıktı” hastalanmış, korkmuş ve ölmek üzere olan biri gibi bağırarak, çılgık atmak (Grigoryev, 1974, s. 47). Bu deyim Grigoryev ve Nelunov’da yer almasına karşın örneğe yer verilmemiştir. Tarafımızdan yapılan taramalarda da örnek tespit edilememiştir.

üçügey kihil taxsıa “iyi kişi çıkacak, olacak” iyi biri olmak (küçük bir çocuğun geleceği hakkında)

İti üçügey kihil taxsıax kihite buortu buolaarı gıma... “Şu iyi biri olacak (denilen) kişinin ahlakı bozuldu.” A. Sofronov (Grigoryev, 1974, s. 105).

2.1.2.4. İkileme İçerenler

2.1.2.4.1. İsim Unsuru İkileme Biçiminde Olanlar

sıt-sımar taxsaaray “kötü kokusu çıkar” bir şeyle başa çıkmak

Xata, onno tuox eme sıt-sımar taxsaaray, xata, bariaxxa. “Muhtemelen orada herhangi bir şeyle başa çıkmak durumunda olursa gidecek.” A. Sofronov (Nelunov, 2002-II, s. 80).

2.1.2.4.2. Her İki Unsuru Da İkileme Biçiminde Olanlar

onon-manan kiirime-taxsıma “oraya buraya girip çıkma” denememek, dokunmamak, rahatsız etmemek

Onon-manan kiirbetin-taxsıbatın. Anı xonor xonohotun min aspınan ahatan xonnorooru gimmit dii. “Rahatsız etmeyin. Birazdan geceleyen misafiri yedirip yatıracağım.” A. Sofronov (Nelunov, 2002-II, s. 46).

2.1.2.5. Fiil + Tağıs-

Bu gruptaki *tağıs-* fiili tasvir fiili olarak kullanılmaktadır. *Tağıs-*, tasvir fiili olarak kullanıldığında ana fiil daima *-An* zarf fiili alır ve ana fiilin gösterdiği hareketin;

1. tamamlandığını (genellikle beklenmedik durumlarda),
2. süre bakımından uzunluğunu veya sürekliliğini,
3. ansızın veya hızlı ve kuvvetli bir şekilde olduğunu gösterir (STBUT, 2013, s. 133-134).

Tağıs- ile ilgili tespit edilen deyimlerden birinci gruba giren örnek tespit edilememiştir. İkinci gruba giren üç örnek bulunmuştur. Bu deyimler “isim + ana fiil + *tağıs-* tasvir fiili” kalıbıyla kurulmuştur.

atınnık körön tağısta “farklı bir şekilde göründü” farklı görünmek, beklenilenden farklı çıkmak

Oğotugar mañnay utaa tuox naadata barıta — sırdık xos, sörü-söp oron, suunar vannay, kolyaska baar buolarıgar töhö erenerey. Ol barıta atınnık körön tağısta. “Çocuğun ilk başta ihtiyaç duyduğu her şeyi, aydınlık bir oda, kusursuz bir yatak, küvet, bebek arabasına kadar var olan her şeyi isteyecektir. Bunların hepsi **farklı görünüyordu.**” E. İlina (Nelunov, 2002, s. 118).

caam süürden tağısta “posta arabası sürdü” karnı ağrımak, ishalden mustarip olmak

Colloğuñ kıranan tolunna — barbax bu tuunu bıha caam ere süürden tağısta... “Talihin lanetlendi, boşu boşuna gece boyunca **ishal oldu.**” S. Omolloon (Nelunov, 2002, s. 167).

oronu ere silitan taxsar “sadece yatağı ısıtır” uzun süre uyumayı sevmek, uzanmayı sevmek (Nelunov, 2002-II, s. 51). Bu deyim sadece Nelunov’da yer almaktadır. Deyim ile ilgili gerek Nelunov’da gerek tarafımızdan yapılan taramalarda örneğine rastlanmamıştır.

Üçüncü gruba giren bir örnek tespit edilmiştir. Bu deyim “fiil + ana fiil + *tağıs-* tasvir fiili” şeklinde oluşmuştur.

añaarıya oyon tağıs- “yarılayıp delmek/geçmek/çıkılmak” ufukta görünmek, yükselmek (güneş hakkında)

Adaar xara tia alın kırıtıtın alamay mañan kün, alta bılas ot tügeğın sağa buolan, añaarıya oyon taxsar. “Pürüzlü kara orman Alın’ın köşesinden parlak beyaz güneş, otun dibinden altı kulaç kadar **yükseldi.**” D. K. Sivtsev (Nelunov, 2002, s. 105).

2.2. Anlam Yönünden Tağıs- ile Kurulmuş Deyimler

2.2.1. Sözcüklerinin Anlamına Göre

2.2.1.1. Sözcükleri Gerçek Anlamda Kullanılanlar

üçügey kihi taxsıa “iyi kişi çıkacak, olacak” iyi biri olmak (küçük bir çocuğun geleceği hakkında) (Grigoryev, 1974, s. 105).

tuox da taxsıbata “hiçbir şey çıkmadı” hiçbir şey olmamak, bir şey yapamamak, bir işe yaramamak (Grigoryev, 1974, s. 90).

ihitten sañata taxsıbat “içinden sesi çıkmaz” utançtan, korkudan veya yorgunluktan, açlıktan sesi çıkmamak (Grigoryev, 1974, s. 40).

iye-xara kölohüne tağısta “teri tamamen çıktı, terledi” çok terlemek (Grigoryev, 1974, s. 35).

añaarıya oyon tağıs- “yarılayıp delmek/geçmek/çıkmaq” ufukta görünmek, yükselmek (güneş hakkında) (Nelunov, 2002, s. 105).

atınnık körön tağısta “farklı bir şekilde göründü” farklı görünmek, beklenilenden farklı çıkmak (Nelunov, 2002, s. 118).

saakkıttan tağıs- “utanmak” utanmaz olmak, utanç duygusunu kaybetmek, küstahlık yapmak (Nelunov, 2002-II, s. 82).

öyütten taxsıbat “aklından çıkmaz” aklından çıkmamak (Nelunov, 2002-II, s. 65).

kuhağan sañata tağısta “kötü sesi çıktı” hastalanmış, korkmuş ve ölmek üzere olan biri gibi bağırmaq, çığlık atmaq (Grigoryev, 1974, s. 47).

onon-manan kiirime-taxsıma “oraya buraya girip çıkma” denememek, dokunmamak, rahatsız etmemek (Nelunov, 2002-II, s. 46).

sıl (cıl) tağıs- “yılı bitirmek, geçirmek” bir şeye ihtiyaç duymadan kışı geçirmek (Grigoryev, 1974, s. 79).

balahıannıttan tağıs- “bir durumdan çıkmak” çıkış yolu bulmaq, aramak (Nelunov, 2002, s. 122).

tılıttan taxsıma “sözünden çıkma” birine itaat etmek, dediklerini yapmak, sözünden çıkmamak (Nelunov, 2002-II, s. 237).

2.2.1.2. Sözcükleri Mecaz Anlamda Kullanılanlar

añaar taxsıbat “yarısı çıkmaz” ilgi göstermemek, karşılık vermemek (Nelunov, 2002, s. 105).

as taxsıa suoğa “yemek çıkmayacak” işe yaramamak, faydası olmamak (Nelunov, 2002, s. 110).

siik taxsıa “rutubet, nem çıkacak, ıslanacak” beklenmedik fayda sağlamak, faydası olmak (Nelunov, 2002-II, s. 110).

aakka taxsıbit “adı çıkmış” meşhur, ünlü, tanınmış olmak (Grigoryev, 1974, s. 21).

duuhata tağısta “ruhu çıktı” ölmek (Nelunov, 2002, s. 165).

xarsıttan taxsıbit “dikkatinden çıkmış/kaçmış” hiçbir şeyden korkmadan risk almak (Grigoryev, 1974, s. 114).

öyütten tağısta “aklından çıktı” 1. aklını kaybetmek. 2. kontrolünü kaybetmek, akli başından gitmek (Nelunov, 2002-II, s. 65).

tustan taxsar “bir taraftan çıkar” hedefe ulaşmak için aşırı çaba sarf etmek; bir şeye karşı savaşmak (Nelunov, 2002-II, s. 214).

tünnüğünen taxsıbt “pencereden çıkmış” evlilik dışı, gayrimeşru olmak (Nelunov, 2002-II, s. 218).

küne taxsar “güneşi doğar” birini sınırsız sevmek (Grigoryev, 1974, s. 49)

saağa taxsıbt “dışkısı çıkmış” yapılması gerekeni yapmak, birisini bir şey yapmaya zorlamak (Nelunov, 2002-II, s. 81).

tıla taxsıbat “dili çıkmaz” söylemeye çekinmek (Nelunov, 2002-II, s. 227).

törüöğe (törüüre) taxsıbt “soyu artmış” bol olmak, bereketli olmak (Nelunov, 2002-II, s. 207).

saylıkkar tağıs- “yazlığa göçmek, gitmek” ölmek, can vermek (Nelunov, 2002-II, s. 89).

caam süürden tağısta “posta arabası sürdü” karnı ağrımak, ishalden mustarip olmak (Nelunov, 2002, s. 167).

taxsan kiir- “çıkıp girmek” büyük veya küçük tuvaletini yapmak (Nelunov, 2002-II, s. 186).

kün arğaattan tağıstağına “güneş batıdan doğduğunda” olması imkânsız durumları ifade eder (Grigoryev, 1974, s. 49).

örö tustan taxsar “yukarı doğru çıkar, yukarı taraftan çıkar” ara vermeden bir şeyle meşgul olmak (Grigoryev, 1974, s. 66).

uuttan kuraanax taxsar “sudan kuru çıkar” bir sorundan, durumdan kurtulmak (Nelunov, 2002-II, s. 285).

süreğe ayağar tağısta “yüreği ayağından çıktı” yüreği ağzına gelmek, çok fazla korkmak (Grigoryev, 1974, s. 77).

caxtar tılıttan taxsıma “kadın sözünden çıkma” karısının sözünden çıkmamak, kılıbık olmak (Nelunov, 2002, s. 167).

töbötüger tağısta “kafasına çıktı” kafası güzel olmak, sarhoş olmak (Nelunov, 2002-II, s. 203).

sıt-sımar taxsaaray “kokusu çıkar” bir şeyle başa çıkmak (Nelunov, 2002-II, s. 80).

iliittan tağıs- “elinden çıkmak” elinden kurtulmak (Nelunov, 2002, s. 189).

oronu ere silitan taxsar “sadece yatağı ısıtır” uzun süre uyumayı sevmek, uzanmayı sevmek (Nelunov, 2002-II, s. 51).

kereenitten taxsıbit “sağduyusunu kaybetmiş” aşırılık, küstahlık yapmak (Nelunov, 2002, s. 283).

erge tağıs- “kocaya/erkeğe gitmek, varmak” evlenmek (kadın hakkında) (Grigoryev, 1974, s. 124).

tıas taxsıa “gürültü çıkmak” sansasyonel bir olay çıkması, patlaması (Nelunov, 2002-II, s. 225).

2.2.2. Konularına Göre

2.2.2.1. Duygu, Düşünce ve Akıl ile İlgili Deyimler

Sevgi ve Aşk ile İlgili Deyimler

küne taxsar “güneşi doğar” birini sınırsız sevmek (Grigoryev, 1974, s. 49).

Telaş, Korku ve Çekince ile İlgili Deyimler

tıla taxsıbat “dili çıkmaz” söylemeye çekinmek (Nelunov, 2002-II, s. 227).

ihitten sañata taxsıbat “içinden sesi çıkmaz” utançtan, korkudan veya yorgunluktan, açlıktan sesi çıkmamak (Grigoryev, 1974, s. 40).

kuhağan sañata tağısta “kötü sesi çıktı” hastalanmış, korkmuş ve ölmek üzere olan biri gibi bağırmak, çılgılık atmak (Grigoryev, 1974, s. 47).

süreğe ayağar tağısta “yüreği ayağından çıktı” yüreği ağzına gelmek, çok fazla korkmak (Grigoryev, 1974, s. 77).

caxtar tılıttan taxsıma “kadın sözünden çıkma” karısının sözünden çıkmamak, kılıbık olmak (Nelunov, 2002, s. 167).

onon-manan kiirime-taxsıma “oraya buraya girip çıkma” denememek, dokunmamak, rahatsız etmemek (Nelunov, 2002-II, s. 46).

Akıl ve Bilinç Durumu ile İlgili Deyimler

öyütten taxsıbat “aklından çıkmaz” aklından çıkmamak (Nelunov, 2002-II, s. 65).

öyütten tağısta “aklından çıktı” 1. aklını kaybetmek. 2. kontrolünü kaybetmek, akli başından gitmek (Nelunov, 2002-II, s. 65).

töbötüger tağısta “kafasına çıktı” kafası güzel olmak, sarhoş olmak (Nelunov, 2002-II, s. 203).

2.3. Kişisel Davranış ve Durumlarla İlgili Deyimler

Kişisel Çaba ve Uğraş ile İlgili Deyimler

tustan taxsar “bir taraftan çıkar” hedefe ulaşmak için aşırı çaba sarf etmek; bir şeye karşı savaşmak (Nelunov, 2002-II, s. 214).

sıt-sımar taxsaaray “kokusu çıkar” bir şeyle başa çıkmak (Nelunov, 2002-II, s. 80).

saağa taxsıbit “dışkısı çıkmış” yapılması gerekeni yapmak, birisini bir şey yapmaya zorlamak (Nelunov, 2002-II, s. 81).

balahıannıttan tağıs- “bir durumdan çıkmak” çıkış yolu bulmak, aramak (Nelunov, 2002, s. 122).

xarsıttan taxsıbit “dikkatinden çıkmış/kaçmış” hiçbir şeyden korkmadan risk almak (Grigoryev, 1974, s. 114).

iliıttan tağıs- “elinden çıkmak” elinden kurtulmak (Nelunov, 2002: s. 189).

örö tustan taxsar “yukarı doğru çıkar, yukarı taraftan çıkar” ara vermeden bir şeyle meşgul olmak (Grigoryev, 1974, s. 66).

tuox da taxsıbata “hiçbir şey çıkmadı” hiçbir şey olmamak, bir şey yapamamak, bir işe yaramamak (Grigoryev, 1974, s. 90).

uıttan kuraanax taxsar “sudan kuru çıkar” Bir sorundan, durumdan kurtulmak (Nelunov, 2002-II, s. 285).

Kişisel İhtiyaç, Hastalık ve Ölüm ile İlgili Deyimler

caam süürden tağısta “posta arabası sürdü” karnı ağrımak, ishalden mustarip olmak (Nelunov, 2002, s. 167).

taxsan kiir- “çıkıp girmek” büyük veya küçük tuvaletini yapmak (Nelunov, 2002-II, s. 186).

iye-xara kölöhüne tağısta “teri tamamen çıktı, terledi” çok terlemek (Grigoryev, 1974, s. 35).

oronu ere sıltan taxsar “sadece yatağı ısıtır” uzun süre uyumayı sevmek, uzanmayı sevmek (Nelunov, 2002-II, s. 51).

duuhata tağısta “ruhu çıktı” ölmek (Nelunov, 2002, s. 165).

sayılıkkar tağıs- “yazlığa göçmek, gitmek” ölmek, can vermek (Nelunov, 2002-II, s. 89).

Kişisel Davranışlar ile İlgili Deyimler

añaar taxsıbat “yarısı çıkmaz” ilgi göstermemek, karşılık vermemek (Nelunov, 2002, s. 105).

saakkittan tağıs- “utanmak” utanmaz olmak, utanç duygusunu kaybetmek, küstahlık yapmak (Nelunov, 2002-II, s. 82).

kereenitten taxsıbit “sağduyusunu kaybetmiş” aşırılık, küstahlık yapmak (Nelunov, 2002, s. 283).

tılıttan taxsıma “sözünden çıkma” birine itaat etmek, dediklerini yapmak, sözünden çıkmamak (Nelunov, 2002-II, s. 237).

2.4. Toplumsal Kimlik, Statü ve Durum ile İlgili Deyimler

Evlilikle İlgili Deyimler

erge tağıs- “kocaya/erkeğe gitmek, varmak” evlenmek (kadın hakkında) (Grigoryev, 1974, s. 124).

tünnügünen taxsıbit “pencereden çıkmış” evlilik dışı, gayrimeşru olmak (Nelunov, 2002-II, s. 218).

İnsanın Toplumdaki Yeri ile İlgili Deyimler

aakka taxsıbit “adı çıkmış” meşhur, ünlü, tanınmış olmak (Grigoryev, 1974, s. 21).

üçügey kihi taxsıa “iyi kişi çıkacak, olacak” iyi biri olmak (küçük bir çocuğun geleceği hakkında) (Grigoryev, 1974, s. 105).

Sosyal Olgu ve Durumlar ile İlgili Deyimler

as taxsıa suoğa “yemek çıkmayacak” işe yaramamak, faydası olmamak (Nelunov, 2002, s. 110).

törüöge (törüüre) taxsıbit “soyu artmış” bol olmak, bereketli olmak (Nelunov, 2002-II, s. 207).

sıl (cıl) tağıs- “yılı bitirmek, geçirmek” bir şeye ihtiyaç duymadan kışı geçirmek (Grigoryev, 1974, s. 79).

siik taxsıa “rutubet, nem çıkacak, ıslanacak” beklenmedik fayda sağlamak, faydası olmak (Nelunov, 2002-II, s. 110).

tıas taxsıa “gürültü çıkmak” sansasyonel bir olay çıkması, patlaması (Nelunov, 2002-II, s. 225).

atınnık körön tağısta “farklı bir şekilde görüldü” farklı görünmek, beklenilenden farklı çıkmak (Nelunov, 2002, s. 118).

kün arğaattan tağıstağına “güneş batıdan doğduğunda” olması imkânsız durumları ifade eder (Grigoryev, 1974, s. 49).

2.5. Doğa Olayları ile İlgili Deyimler

añaariya oyon tağıs- “yarılayıp delmek/geçmek/çıkılmak” ufukta görünmek, yükselmek (güneş hakkında) (Nelunov, 2002, s. 105).

Sonuç

Saha Türkçesinde kavramsal ve işlevsel kullanım alanı geniş fiiller bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *tağıs-* gerek kavramsal alanının zenginliği gerek de birleşik yapılar içerisindeki kullanım çeşitliliği ile Saha Türkçesinde işlevsel olarak kullanılan bir fiildir. Bu çalışmada *tağıs-* fiili ile kurulan toplam 41 deyim tespit edilmiştir. Bunlarla ilgili anlamsal olarak çalışmada elde edilen sayısal veriler şu şekildedir:

Sözcüklerinin Anlamına Göre	
Sözcükleri gerçek anlamda kullanılanlar	13
Sözcükleri mecaz anlamda kullanılanlar	28
Toplam	41

Tablo:1

Deyimlerin Konularına Göre		
Duygu, düşünce ve akıl ile ilgili deyimler	Sevgi ve aşk ile ilgili deyimler	1
	Telaş, korku ve çekince ile ilgili deyimler	6
	Akıl ve bilinç durumu ile ilgili deyimler	3
Kişisel davranış ve durumlar ile ilgili deyimler	Kişisel çaba ve uğraş ile ilgili deyimler	9
	Kişisel ihtiyaç, hastalık ve ölüm ile ilgili deyimler	6
	Kişisel davranışlar ile ilgili deyimler	4
Toplumsal kimlik, statü ve durum ile ilgili deyimler	Evlilikle ilgili deyimler	2
	İnsanın toplumdaki yeri ile ilgili deyimler	2
	Sosyal olgu ve durumlar ile ilgili deyimler	7
Doğa olayları ile ilgili deyimler		1
Toplam		41

Tablo: 2

Sözcüklerin anlamına bakıldığında *tağıs-* fiili ile kurulan deyimleri oluşturan kelimelerin daha çok mecaz anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu husus da *tağıs-* fiilinin kavram dünyasının zenginliğini gösterir niteliktedir.

Tağıs- fiili ile kurulan deyimlerin konularında çeşitlilik görülmektedir. Doğa, toplumsal, kişisel ve soyut konuların ifadesinde *tağıs-* fiili ile kurulan deyimleri görmek mümkündür. Deyimlerin konularına göre dağılım şu şekildedir: kişisel davranış ve

durumlarla ilgili deyimler 19; toplumsal kimlik, statü ve durum ile ilgili deyimler 11; duygu, düşünce ve akıl ile ilgili deyimler 10; doğa olaylarıyla ilgili deyimler 1.

Biçimsel olarak çalışmada elde edilen sayısal veriler şu şekildedir:

Tek Unsurlular			
İsim + tağıs	Hâl eki almış isim + tağıs	Yalın hâldeki isim + tağıs	5
		Yönelme hâli eki almış isim + tağıs	2
		Partitif hâli eki almış isim + tağıs	1
		Çıkma hâli eki almış isim + tağıs	7
		Vasıta hâli eki almış isim + tağıs	1
	İyelik eki almış isim + tağıs	4	
	İyelik ve hâl eki almış isim + tağıs	Teklik ikinci şahıs iyelik eki üzerine hâl eki almış isim + tağıs	2
Teklik üçüncü şahıs iyelik eki üzerine hâl eki almış isim + tağıs		2	
Tağıs + fiil			1
Toplam			25

Tablo: 3

İki unsurlular		
İki isim + tağıs	Birinci isim yalın hâlde, ikinci isim hâl ekli + tağıs	3
	İlki yalın hâlde, ikinci ögesi iyelik eki almış isim + tağıs	1
	Birinci isim çıkma hâli, ikinci isim yalın hâlde + tağıs	1
	Birinci isim çıkma hâli, ikinci isim iyelik ekli + tağıs	1
	Birinci isim iyelik, ikinci isim iyelik ve yönelme hâli ekli + tağıs	1
Zamir + tağıs		1
Sıfat tamlaması + tağıs		2
İkileme içerenler	İsim unsuru ikileme biçiminde olanlar	1
	Her iki unsuru da ikileme biçiminde olanlar	1
Fiil + tağıs		4
Toplam		16

Tablo: 4

Biçimsel olarak *tağıs-* ile kurulan deyimler bir veya iki unsurdan oluşmaktadır. Unsurların büyük çoğunluğunu isimler oluşturmaktadır. Tek unsurlularda toplam 25

örneğin 24’ü isim + tağıs şeklinde kurulmuşken iki unsurlulardaki 16 örneğin 12’si isim soylu kelimelerden oluşmaktadır.

İsim + tağıs yapısındaki örneklerde fiil istemi olarak yalın hâl, yönelme, partitif, çıkma ve vasıta eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu husus tağıs- fiilinin çok istemli bir fiil olduğunu göstermektedir.

Etik Kurul İzni	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.</i>
Çatışma Beyanı	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
Destek ve Teşekkür	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Kaynaklar

- Aksoy, . A. (1988). *Atasözleri ve deyimler szliğu-I: Atasözleri Szliğu*. İnkılâp Kitabevi.
- Altaylı, S. (2010). Atasözü ve deyimler arasındaki farklar. *Karadeniz Araştırmaları*, 25, 125-134.
- Besli, N. (2021). Tokay, Yaşar (2019). Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde atasözleri ve deyimler, Ankara: Grafiker Yayınları, 708 S. ISBN: 978-605-2233-43-6. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TRKLAD)*, 5 (2) , 402-405.
- Bigzad, N. (2019). Memluk Kıpçak Türkçesinde kalıplaşmış söz birlikleri. (Tez no: 551676) [Yüksek lisans tezi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çelebi, N. (2019). Francisci a Mesgnien Meninski'nin Thesaurus'una göre 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi deyimleri. (Tez no: 602727) [Yüksek lisans tezi: Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Genç, M. S. (2014). Divanu Lgati't-Türk'te geçen deyimler ve bu deyimlerin günümüzdeki karşılıkları. (Tez no: 358436) [Yüksek lisans tezi: Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gogolyev, İ. (2001). *Mançaarı*. Cokuskay: Biçik.
- Göktaş, F. B. (2023). Klasik dönem ağatay Türkçesi metinlerinde kalıplaşmış söz birlikleri. (Tez no: 788228) [Yüksek lisans tezi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Grigoryev, P. S. (1974). *Saha tılın somoğo domoğun tılcıta*. Yakutsk: Yakutskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Işık, H. İ. (2022). Sezer zyaşamış şakar'ın "Eski Türkiye Türkçesinin deyimler szliğu" adlı eserinin değerlendirmesi. *Türkiyat Mecmuası*. 32 (1), 433-436. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1028690>
- Karadoğan, A. (2015). ık-(mak), taşık-(mak) mıdır?. *Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1) , 141-147.
- Kirişçioğlu, M. F. (2006) Saha (Yakut) Türkçesindeki deyimler zerine. VII. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, Türkiye, 26 - 30 Haziran 2006, 117-122.
- Kirişçioğlu, M. F. (2007). *Saha Türklerinin atasözleri*. Nobel Yayınları.
- Kulakovskiy, A. Y. (1945). *Yakutskie poslovitsı i pogovorki*. Yakutskoye Gosudar Tvennoye İzdatelstvo.

- Nelunov, A. G. (2002). *Somoğo domoğ Sağalı Nuuççalı tılcıta*. C: I-II. Novosibirsk: İzdatelstvo SO RAN Filial.
- Özkan, F. & Şadiyeva, G. (2003). Somatik deyimler. *Bilig*, 24, 135-157.
- Özyaşamış Şakar, S. (2021). *Eski Türkiye Türkçesinin deyimler sözlüğü*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo yazıka*. C.: II, Leningrad.
- Pekarskiy, E.K. (1945). *Yakut dili sözlüğü*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.
- Popov, İ. K. (2010) *Somoğo Domoxtor*. Cokuuskay.
- Sağlam, A. (2019). Klasik öncesi Çağatay Türkçesi metinlerinde kalıplaşmış söz birlikleri. (Tez no: 560601) [Yüksek lisans tezi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy slovar*. Moskva.
- Sleptsov, P. A. (ed.) (2006). *Saxa tılın bihaarulaax ulaxan tılcıta*. C III. NAUKA.
- Sleptsov, P. A. (ed.) (2009). *Saxa tılın bihaarulaax ulaxan tılcıta*. C VI. NAUKA.
- Sleptsov, P. A. (ed.) (2011). *Saxa tılın bihaarulaax ulaxan tılcıta*. C VII. NAUKA.
- Sleptsov, P. A. (ed.) (2013). *Saxa tılın bihaarulaax ulaxan tılcıta*. C VIII. NAUKA.
- Soydan, S. (2017). Çağatay Türkçesinin bazı eserlerinde yer alan deyimlerin anlam, şekil bakımından kullanımı ve Kutadgu Bilig’de tanıklanan deyimler. *Turkish Studies*, 12(5), 431-460.
- Şahin, Ü. (2021). 1857 tarihli Saha (Yakut) Türkçesi İncil’de deyim söz varlığı üzerine. *Uluslararası Yakutça Araştırmaları*. Ed.: Emine Yılmaz ve Hasan Hayırsever. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde atasözleri ve deyimler*. Grafiker Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Mayıs 6, 2023, <https://sozluk.gov.tr>.
- Yakutskay, N. (2005). *Tölkö*. Cokuuskay: Biçik.